

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE

KUR'AN VE

HÜSN-İ HAT

SİMPOZYUM BİLDİRİ METİNLERİ

01-03 KASIM 2015

A M A S Y A

DİB
YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 1330

İLMİ ESERLER: 209

Yayın Yönetmeni
Dr. Yüksel SALMAN

Yayın Koordinatörü
Yunus AKKAYA

Tashih
Sedat MEMİŞ

Grafik & Tasarım
Ali ÇINKI
Baskı

Kalkan Matbaacılık
(0312) 341 92 34

2. Baskı, Ankara 2017

ISBN 978-975-19-6757-2

2017-06-Y-0003-1330

Sertifika No: 12931

Eser İnceleme Komisyon Kararı
16.03.2017/10

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Tel: (0312) 295 72 93-94

Faks: (0312) 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış

Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü

Tel: (0312) 295 71 53-295 71 56

Faks: (0312) 285 18 54

e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

NEFESZÂDE İBRAHİM B. MUSTAFA'NIN (1060/1650) "KİTÂB FÎ FEDÂİLİ'L-HAT VE'L-KİTÂBE" ADLI ESERİ

Ali Rıza AYAR

Yrd. Doç. Dr. Amasya Eğitim Fakültesi

Recep Orhan ÖZEL

Yrd. Doç. Dr. Amasya İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

Son din İslam'ın okuma ve yazmaya büyük önem vermesi, Arap yazısının tarihsel gelişimine büyük katkılar sağlamıştır. Bugün Arapça'nın yazıda kazandığı mesafe, büyük oranda Kur'an'ın Arapça nazil oluşu ile ilgilidir. Müslümanlar tarih boyunca Arapça'yı etnik bir olgu olarak değil, vahiy dili olarak algılamışlardır. Bu çerçevede İslam'a giren başta Fars ve Türk insanı, Arap yazısının gelişimine yön vermişler ve bunu bir nevi ibadet olarak telakki etmişlerdir. Eğitim-öğretiminin yegâne vasıtası olması dolayısıyla kalemin ve yazının İslam kültüründe çok büyük bir değer kazandığını söyleyebiliriz. Birçok ayette "kitap" kelimesi kullanılmış ve yine Kur'an'da bir sûrenin adına da "Kalem" sûresi denilmiştir. "Oku" emrinin gerçekleşebilmesi için insanların yazıya ihtiyaç duyacak olmaları doğaldır. Dolayısıyla Arap hattının gelişiminde manevi ve metafizik arka planın açık etkileri söz konusudur. Bu çalışmada Süleymaniye Kütüphanesinde kayıtlı Nefeszâde İbrahim b. Mustafa'nın (1060/1650) yazının faziletine ve hüsn-i hatta kullanılan teknik ve yöntemlere ilişkin telif ettiği risale tanıtılacaktır.

I. NEFESZÂDE İBRAHİM B. MUSTAFA

Hayatı hakkında çok ayrıntılı bilgimiz olmayan Nefeszâde İbrahim Efendi, M 17. asırda yaşamış olup babası Müderris-Hattat Amasyalı Mustafa Nefeszâdedir. Müellif kendisini eserin mukaddime bölümünde, “Bu fakir, şerefli üstatların ayağının tozu, cediti Kureyş’ten Hz. Hüseyin’e dayanan Kâtip İbrahîmdir. Kıraat ehl-i olup “Nefeszâde” diye tanınmıştır.”¹ Adet olduğu üzere kendisini bu tevazulu ifadelerle nitelemekte ve Hz. Hüseyin’e nispet etmektedir. Nitekim Müstakîmzâde (1202/1787) müellife “Seyyid İbrahim” başlığı altında yer vermektedir.²

Tuhfe-i Hattâtîn’de şöyle denilmektedir: “Târih-i Temîmî’de doğum yeri Mâverâünnehir olarak kaydedilir. Pederleri ile çocukluğunda şark cihetinden gelip Amasya yakınlarındaki Yenice Köyü’nde yerleşmişlerdir. Babası keşif ve kerâmet sahibi olup, oğlu İbrahim Efendi’nin çocukluğu yıllarında Bursa’ya göçerek bir hayli zaman ilim yolunda gayret sarfetmiştir...Daha sonra İznik’e giderek Piri Paşa’nın evlâdına, sonra Sultan II. Bâyezid Han’ın şehzâdelerinden Korkud’un yetiştirilmesi hizmetine tayin edilmiştir...”³

“Ağır başlı bir edip, dört başı mamur bir fâdil, soyu soppu tertemiz, uzun boylu, gür sakallı, kalplerde yer etmiş biriydi. Sülûs ve nesihi Şeyh Hamdullah’la müştereken tahsil etmiş, sahip olduğu kitapların çoğunu kendi eliyle yazmıştır. Ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetmiş ise de, daha sonra bir gözü açılmıştır.”⁴

Müellif bazı çalışmalarda Amasya’ya nispetle “Amâsi” olarak da anılmaktadır.⁵

Kendi beyanına göre küçük yaşlardan itibaren yazı sanatını ve bu sanatın tarihsel birikimini tetkik ettiğini, yine bu sanatta kullanılan malzemelere ve mürekkep yapımındaki terkip işlemlerine özel ilgi duyduğunu öğrenmekteyiz:

“Küçük yaşımdan bu yana, geçmiş dönemlerdeki hat üstatlarını araştırıp, bütün teknikleri tespit ettikten sonra tecrübe ve denemelerle kâğıt

¹ Nefeszâde İbrahim b. Mustafa, *Fedâilî'l-Hat ve'l-Kitâbe*, Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, vr. 4.

² Müstakîmzade Süleyman Sadeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, naşir İbnülemin Mahmud Kemal, Ankara, Türk Tarih Encümeni, 1928, s. 46.

³ Müstakîmzâde, *age*, s. 46.

⁴ Müstakîmzade, *age*, s. 46.

⁵ Mustafa Arslan, “Amasyalı Hattatlar”, *Turkish Studies IPFL*, Volüme 2/4, Fall 2007.

hazırlama tekniklerini ve mürekkep yapımını, bir de farklı renklerin elde edişini imkânlar ölçüsünde öğrendim."⁶

Sahasında ilk ve mükemmel sayılan "Kitâb fî Fedâilî'l-Hat ve'l-Kitâbe"yi yazan Nefeszâde İbrahim, Hattat Demircikulu Yusuf Efendi'den sülûs ve neşih yazılarını meşk ederek icâzet almıştır.⁷ Günümüze ulaşan hüsn-i hat eseri yoktur. Hat, tezhip ve minyatür gibi konularla ilgili alet ve araçların tekniklerini de anlatan bu eseri IV. Murad'a sunulmuştur.⁸

İstanbul Hattat Nefeszâde İsmail Efendi ise (v.1679) onun akrabasıdır. Devhatü'l-Küttâb'ın yazarı Suyolcuzâde müellifle ilgili kısa bilgide, "Başka eserleri de vardır..."⁹ diyor. Fakat yaptığımız araştırmalarda kendisinin başka eserlerinin olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Hat üzerine öteden beri bilgi edinen yazarın, belli bir süre elde ettiği bu birikim ve tecrübeyi kayda geçirme imkânı bulamadığını öğreniyoruz.¹⁰ Böylelikle bu eser müellifin hat sanatında elde ettiği birikimin bir hasılası niteliği taşımaktadır.

II. FEDÂİLÎ'L-KİTÂBE VE'L-HAT

1. Eserin Tam Adı:

Müellifin mukaddimede beyan ettiğine göre eserin asıl adı, "Kitâb-ı Küttâbiye ve Risâle-i Midâdiye ve Kırtâsiye"dir.¹¹ Yani "Kâtiplerin kitabı ve mürekkep ve kâğıt hazırlama konusunda risâle." demektir. Bu esere yazma eser kütüphane kataloglarında "Gülzâr-ı Savâb, Tezkiratü'l-Hattâtîn, Tabakâtü'l-Hattâtîn, Hat ve Kitâbete Ait bir Eser, Kitâb fî Fedâilî'l-Hattî ve'l-Kitâbe, Risâle-i Küttâbiye, Risâle-i Midâdiye ve Kırtâsiye" gibi adlar da verildiği görülmektedir.

⁶ Nefeszâde, *Fedâilî'l-Hat ve'l-Kitâbe*, vr. 5.

⁷ Suyolcuzâde, *Devhatü'l-Küttâb*, haz. Kilisli M. Rifat, İstanbul, Güzel Sanatlar Ak. Neşr., 1942, s. 10; Muhittin Serin, "Nefeszâde Seyyit İbrahim Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 523.

⁸ Muhittin Serin, *agm.*

⁹ Suyolcuzâde, *Devhatü'l-Küttâb*, s. 10.

¹⁰ Nefeszâde İbrahim b. Mustafa, *Fedâilî'l-Hat ve'l-Kitâbe*, Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi, No 292, vr. 5.

¹¹ Nefeszâde İbrahim, *age*, vr. 5.

2. Eserin Telif Sebebi:

Nefeszâde, bu alanda kemale ulaşılabilmenin oldukça zor bir süreç olduğunu, hatta imkânsız olduğunu ifade etmektedir. Zira ona göre böylesi bir birikimin, bir kısmı tecrübe ve uygulama (deneme-yanılma) çalışmaları, bir kısmı da bütün bunların sonucunda ulaşılan nihai bilgilerin icra safhası şeklinde "iki ömür" gerektirmektedir. Ancak gayretlerinin sonucunda ulaştığı bilgilerin unutulup gitmemesi için telif işine yöneldiğini belirtmektedir.¹²

3. Eserin Yazma Nüshaları:

On sekiz nüshasının olduğu belirtilen eserin ulaşabildiğimiz nüshaları şunlardır:

1. Gülzâr-ı Savâb, İstanbul Millet Kütüphanesi, No: 34 Ae Tarih 806, 34 vr. Rik'a, İstinsah Tarihi: 1225.
2. Gülzâr-ı Savâb, İstanbul Millet Ktp., No: 34 Ae Tarih 807, 106 vr, Nesih.
3. Gülzâr-ı Savâb; İstanbul Millet Ktp. No: 34 Ae Tarih 808, 70 vr., Nesih, İstinsah Tarihi: 1067.
4. Tezkiretü'l-Hattatîn; Süleymaniye Aşir Efendi, No: 289, 31 vr.
5. Tabakâtü'l-Hattâtîn, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, No: 1232, 33 vr.
6. Tezkiretü'l-Hattatîn-Gülzar-ı Savab, Süleymaniye-Bağdatlı Vehbi, No: 1234, 39 vr.
7. Hat ve Kitabete Aid Bir Eser, Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi, No: 5267, 68 vr.
8. Kitâb fî Fedâilî'l-Hattî ve'l-Kitâbe, Süleymaniye Hafid Efendi, 292, 32 vr.
9. Kitâb fî Fedâilî'l-Hattî ve'l-Kitâbe, Süleymaniye Hafid Efendi, 293, 42 vr.
10. Risâle-i Küttâbiye, Süleymaniye Yazma Bağışlar, No: 2593, 54 vr.
11. Gülzar-ı Savab, 4003, Topkapı Yeniler Ktp., No: 1744, 88 vr.
12. Gülzar-ı Savab, Vahit Paşa, 583, 59 vr., 1141.
13. Risâle-i Midâdiye ve Kırtâsiye, Amasya Yazma Eser Ktp., No: 05 Ba, 1761/48. Nesih.
14. Risâle-i Kitâbiye ve Midâdiye Kırtâsiye, Kahire Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, No: 9068, Talik.
15. Midâdiye ve Kırtâsiye, Mısır Milli Ktp. Türkçe Yazmaları, S 4298, 75vr., Nesih.

¹² Kilisli M. Rifat, *Gülzâr-ı Savab*, İstanbul, Güzel Sanatlar Akademisi, 1938, s. 7.

Ayrıca eserin birinci kısmı, "Tuhfetü'l-Küttâb ve Minhâtü't-Tullâb" adıyla 1767'de Kadızade Ahmed b. Halil tarafından kısaltılarak yazılmıştır. Bu nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Âşir Efendi No: 450'de bir mecmuanın sonunda 12 varak halinde yer almaktadır.

Yine "Gülzâr-ı Savâb" adıyla Müstakimzâde Süleyman Saadeddin tarafından 1738'de istinsah edilen nüshası, İstanbul Kütüphanelerinde mevcut diğer on sekiz nüshayla karşılaştırılarak, Kilisli Muallim Rifat Bilge tarafından Güzel Sanatlar Akademisi Matbaasında 1938 yılında yayınlanmıştır. Ancak Kilisli bu çalışmasında eserdeki bazı bölümleri telhis etmiş ve kitabın sonuna "Lâhika" başlığı altında "Ahar ve mürekkep formülleri" konusunu eklemiştir.¹³

Nefeszâde'nin bu eserine 1737'de, Suyolcuzâde Mehmet Necip, "Devhâtü'l-Küttâb" adlı bir zeyl yazmıştır. Müellif bu çalışmasında Nefeszâde'nin vefatından sonraki doksan yıllık dönemi (H 1060-1150) kaleme almıştır. Burada Hüsn-i hat sahasında temayüz etmiş sanatkârların hal tercümelerini Arap alfabesine göre sıralamıştır. Bu da Kilisli Muallim tarafından 1942'de sadeleştirilerek yayınlanmıştır.

Çalışmamızda Süleymaniye Kütüphanesi Hafid Efendi Bölümü 292 numarada kayıtlı olan ve 32 varak'tan ibaret olan nüsha esas alınmıştır. Ayrıca aynı kütüphanede bulunan Hafid Efendi 293, Yazma Bağışlar 2593 ve Amasya Yazma Eser Ktp. No: 1761/48 numaralı nüshalarından da yararlanılmıştır.

4. Eserin Muhtevası

Müellif, eserin iki bâp ve bir fasıldan olduğunu beyan etmektedir. Dünyayı, الدنيا كدار دخلت من باب وخرجت من باب آخر - diyerek, "Birinden girilip diğerinden çıkılan iki kapılı bir eve" benzeten müellif, eserini buradan aldığı manevi ilhamla iki baptan oluşturduğunu, ayrıca bir de yazının faziletine dair bir fasıl eklediğini belirtmektedir.¹⁴

Müellifin fasıl diye isimlendirdiği kısımda, öncelikle sahabe devrinin hattatlarından 5 tanesi, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Ömer yer alır. Daha sonra H 300-H 700 yıllarında meşhur olan 12 hattatın hal tercemelerini verir. Osmanlılar sahasında ise, Fatih

¹³ Hidayet Yavuz Nuhoglu, "Gülzâr-ı Savâb", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), XIV, 260.

¹⁴ Nefeszâde, *Fedâilü'l-Hat ve'l-Kitâbe*, vr. 5.

devrinden IV. Murad dönemine kadar, adı geçen 27 hattat tanıtılır. İşte eserin bu birinci kısmına "Tabakatu'l-Küttâb" ismi verilmiştir.¹⁵

Eser, muhteva dikkate alındığında üç bölümden oluşmaktadır:

1. Fedâilî'l-Hat ve'l-Kitâbe

a. Yazının Fazileti

Nefeszâde, adından da anlaşılacağı üzere bu bölümde yazının faziletine ilişkin bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Öncelikle Kur'an, hadis, saha-be sözleri ve bazı kelâm-ı kibara yer vererek yazının nakil yönünden değeri ortaya konulmaktadır. Öte yandan İsraili rivayetlere yer verildiği, sıhhat yönünden tenkide açık rivayetlerin kullanıldığı da görülmektedir. Söz konusu rivayetler her ne kadar rivayet ilmi yönünden eleştirilebilir olsa da yazıya verilen değer açısından onların önemli olduğu göz ardı edilmemelidir. İslam âlimleri arasında esasa zarı olmayan terğib ve teşvik babında serdedilen pek çok rivayetin kullanıldığı bilinmektedir.

Buna göre Allah (c.c.) Alak sûresinde "Oku, çünkü, senin Rabbinin bağışı boldur. O, kalemle öğretendir. Öyle ki, insana bilmediğini öğreten de odur..."¹⁶ buyruğu ile yazmayı kendine izafe etmiştir. Allah'ın (c.c.) yazma eylemini bizzat kendisine ait kılması, kulları için sayısız nimetleri arasında en büyük ikramının yazı olduğu anlamına gelmektedir.¹⁷

Müellife göre sırf bu ayet ve işaret ettiği mana, hat ilminin şerefini ortaya koymak için yeterlidir. Ayrıca Allah (c.c.) Kelâm-ı Kadim'inde, "Nûn, kaleme ve yazılan satırlara yemin olsun."¹⁸ şeklinde, insanların satır ve yazı haline getirdiklerine yemin etmiştir. Kendisine yemin edilen bir varlık gerçekten muazzam bir şey demektir.

Yine Kur'an-ı Kerim'de "Putların ilah oldukları iddianızda samimiyseniz, bu iddianızı ispatlamak üzere Kur'an'dan önce bir ilahi kelâm yahut herhangi bir bilgi kııntısı getirin de görelim."¹⁹

Tercümânü'l-Kur'an olarak bilinen İbn Abbas (r.a.) ayette geçen "herhangi bir bilgi kııntısı" (أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ) ifadesine ilişkin şu açıklamada bulunmaktadır:

¹⁵ Kilisli, *age*, s. 40.

¹⁶ Alak, 96/3-5.

¹⁷ Nefeszâde, *Fedâilî'l-Hat ve'l-Kitâbe*, vr. 5.

¹⁸ Kalem, 68/1-2.

¹⁹ Ahkâf, 46/4.

"Yüce Allah'ın buyurduğu "أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ" sözünden maksat hattır. (Yazı ildirir)."20

Yine kendisi: "Hat, elin dilidir" (الخط لسان يد) demiştir.

Peygamber Efendimiz (s.a.s.) de vahiy kâtibi Muaviye'ye yazıyı güzel yazması için direktifler vermiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu tavsiyeleri hüsn-i hattın öğrenilmesi gereken bir ilim olduğunu ortaya koymaktadır.²¹

Rivayet olunduğuna göre Hz. Süleyman (a.s.) bir İfrit'e sözün ne olduğunu sorar. O da "Söz, uçup giden bir rüzgârdır." diye cevap verir. Hz. Süleyman: "Peki onun uçup gitmemesini sağlayacak bağ nedir?" deyince, İfrit cevabında, "yazılmasıdır" demiştir.

Cafer b. Yahya ve İbrahim b. Muhammed eş-Şeybânî (r.a.) ise, "Hat ve kitabet, bir hikmet ipliğidir ki, hikmet/bilgi onun sayesinde göze hitap eder, açıklanır."²²

Hat, elin dili, süsü ve bahçesi olduğu gibi ayrılık anında tatlı dilli bir dost, uzak yerlerde sırdaştır. Aynı zamanda kayda geçirilen bütün işlerin gizli hazinesi gibidir.

İbn Hilâl kendi risalesinde, kalemle yazmanın önemli bir iş olduğunu şu hadisle delillendirir: "İlmi yazı ile bağlayınız."

Bu hadisi teyit eden Hz. Ali (r.a.) "İlimler kaçmaya meyyaldir. Onları yazı ile bağlayınız." demiştir. Yine şöyle buyurur: "Çocuklarınıza yazı yazmayı öğreterek ikramda bulununuz. Çünkü bu, mesleklerin en önemlisi ve sevinçlerin en büyüğüdür."²³

Bir beyitte şöyle denilir:

Kitâbetdir, bil ehem-i umûr

*Kitâbet eder âdemi pür sürûr.*²⁴

Hz. Ali b. Ebi Talip, güzel yazıyı tarif edip nitelerken şöyle der:

"Güzel yazı, gözlerin aydınlığı, kalplerin çiçeğidir."²⁵

²⁰ Nefeszâde, *Fedâilü'l-Hat ve'l-Kitâbe*, vr. 3.

²¹ Nefeszâde, *Fedâilü'l-Hat ve'l-Kitâbe*, vr. 8.

²² Nefeszâde, *Fedâilü'l-Hat ve'l-Kitâbe*, vr. 5.

²³ Nefeszâde, *Fedâilü'l-Hat ve'l-Kitâbe*, vr. 6.

²⁴ "Yazı yazmak en mühim iştir /Çünkü o, insanı mutlu eder.

²⁵ Nefeszâde, *Fedâilü'l-Hat ve'l-Kitâbe*, vr. 6.

"Ey edep sahibi olan kimse! Hattı inceliğiyle öğren. Çünkü hat, edip için süstür. Eğer zenginsen, yazı senin için şereftir. Fakirsen, senin için iyi bir kazanç yoludur."

"Güzel yazı fakir için mal, zengin için cemâl, hakîm için kemâldir."²⁶

Aynı şekilde Osman b. Bahr, hattı tarif ederken şöyle buyurur:

"Yazı sanatı ne güzel bir zevk, güzel bir zahire, iyi bir dayanak; yalnızlıkta iyi bir yoldaştır. Yazıda harflerin birbirine eklenmesi hoş olduğu gibi ayrı ayrı yazılışı da hoştur. Seyretmesi tatlı, güzel bir sanattır. Gurbet elde dert ortağı, hakiki bir dosttur. İyi bir misafir iyi bir vezir (yardımcı)dır."²⁷

Nefeszâde nakil yönünden verdiği bu bilgilere ilâveten akli yönden de bazı yaklaşımlar ortaya koyar. Bu bağlamda yazı ile peygamberlere gönderilen İlahî vahiyler arasında sıkı bir ilişki olduğunu beyan etmektedir. Belirttiğine göre eğer yazıda bahsedilen şeref olmasaydı, Allah (c.c.), Hz. Âdem'e, Hz. Hud (a.s.)'a ve bütün Nebilere (a.s.), sayfeleri yazılmış olarak göndermezdi. Aynı şekilde Tevrat levhalarını da Hz. Musa (a.s.)'ya yazılı olarak inzal buyurmuştur. Hat ve yazı yazmaya bu fazilet yeterlidir. Anlaşıldığına göre müellif bazı nebilere verildiği ifade edilen ve "suhuf" diye tabir edilen vahiylerin yazı ile tespit edilmiş sayfalar olarak değerlendirmektedir.

Yine yazı işi sadece bir topluluğa mahsus değildir. Aksine, tüm beşeriyetin ona duyduğu ihtiyaç ön plandadır. Ayrıca insanların duygu ve düşünceleri fiili hayatta onunla ifade edilir ve asırlar içinde oluşan beşer hafızasının çok önemli bilgilerinin de nesillere aktarılması yazı ile mümkün olmaktadır. Hukukun korunması, haksızlıkların engellenmesi, şahitlerin ve sicillerin tespiti hep yazı ile ayakta kalmıştır.²⁸

Yazının Faziletine Dair Bir Menkıbe

Sultan II. Bayezid'le ilgili Hattat Hamdullah'ın şahsiyeti üzerinden anlatıldığı menkıbe hem Hattat Hamdullah'ın değerini hem de yazının –hassaten Mushaf yazımının– faziletini ortaya koyması bakımından önemlidir:

Buna göre, Sultan II. Bayezid eser sahibi önde gelen âlimlerini toplar ve bu meclise Şeyh Hamdullah'ı da davet eder. Mecliste yer alan âlimlerin yazdıkları eserler, sultanın yanında hazır edilmiştir. II. Bayezid o sırada

²⁶ Nefeszâde, *Fedâilî'l-Hat ve'l-Kitâbe*, vr. 6.

²⁷ Nefeszâde, *Fedâilî'l-Hat ve'l-Kitâbe*, vr. 6.

²⁸ Nefeszâde, *Fedâilî'l-Hat ve'l-Kitâbe*, vr. 7.

Şeyh'e, mecliste bulunanların hepsinin fevkinde bir yer göstererek onu diğerlerine takdim etmiştir. Sultan, ulemanın, Şeyhe yönelik gösterdiği bu hürmetten alındığını anlayınca Şeyh'in kaleminden çıkan bir Mushafı getirterek âlimlerin her birine "seyr-i ziyaret" ettirir ve ardından şöyle der: Böyle bir muhterem hattata önceki padişahlardan kimse sahip olmamıştır." Bu sözü duyan ulema da padişahın sözlerini onaylarlar. Ardından orada önceden hazır ettiği ulemanın kıymetli kitaplarını üst üste koyarak, "Bu Mushafı bu kitapların üstüne mi koyalım yoksa bu kitapların altına mı koyalım? Onu diğer kitapların altına koymak caiz midir?" diye sordu. Ulema, "Kur'an-ı Azimü'sşanın hakkında "تزيل من لا يمسه الا المطهرون، تنزيل من" رب العالمين"²⁹ buyrulmuşken onun üstüne başka kitapları koymak nasıl caiz olsun?" diye cevap verdiler. Bunun üzerine Sultan II. Bâyezid, meclistekileri hem ilzam etmek hem de latife yapma amacıyla, "Hz. Kur'an-ı Azimü'shan'ın kitabetini bu kişi (Şeyh Hamdullah) kadar ihya etmiş bir başka fert yoktur. Onu sizden geriye nasıl koyayım?!" der. Meclistekiler bu sözü doğrulayarak gurur-u ilmiyelerinden istigfar etmişlerdir.³⁰

b. Kalemin Fazileti

İslam kültüründe sadece yazı değil, yazı gibi yüce bir amacın hizmet-kârı olan kalem de takdir ve övgüyle anılmıştır. Bu konuda başta Kur'an ve hadis literatürü birçok rivayete yer vermektedir. Nefeszâde bu bölümde kalemin faziletine dair de bazı rivayetler serdetmektedir.

Bu noktada öncelikle kalemin yaratılmış olmasından bahseder. Buna göre kalem tüm yaratılmışların ilkidir. Ubâde b. Sâbit'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "...Hak Teâlâ'nın ilk yarattığı varlık kalemdir. Öyle ki, ona, "yazmayı" emretmiştir. Kalem de kıyâmet gününe kadar olacak işleri yazmıştır." Bu hadisi İbn Abbas, Ata, Mücâhid ve bütün hadis âlimleri rivayet etmiştir.³¹

İbn Abbas şöyle nakleder:

"Hak Teâlâ kalemi yaratınca, ona kıyâmet gününe kadar olacak olayları kayda geçmesini emretti. Kalem de açıklandığı üzere Levh-i Mahfuza kaydetti."

²⁹ Vâkıa, 56/79-80.

³⁰ Nefeszâde İbrahim, *Fedâilü'l-Hat ve'l-Kitâbe*, vr. 15-16.

³¹ Nefeszâde İbrahim, *Fedâilü'l-Hat ve'l-Kitâbe*, vr. 6.

Nefeszâde zaman zaman sembolik ve temsili anlatımlı rivayetleri de nakletmekten geri durmaz. Yine İbn Abbas'a atfen şöyle bir nakilde bulunmaktadır:

"Kalem, mukadderatı yazmadan bin yıl önce Hak Teâlayı tesbih ve temcid etmiştir. Aynı şekilde, kalem yeşil bir zümrüt olup, uzunluğu bin yıllık mesafededir. Ne zaman ki, Yüce Allah (c.c.) ona nazar eyledi. Bu bakış heybetinden ikiye ayrıldı ve her iki parça birbirinden ayrı düştü."

Bu rivayete göre cemadattan olan kalemin İlahî bir emre muhatap olması zihinlerde soru işaretine yol açmaktadır. Bu bağlamda müellif, "Kalem, mükellef midir? Yoksa değil midir? diye muhayyel bir soru yöneltir ve buna şöyle cevap verir:

"Özelliği gereğince mükelleftir. O da, yazı yazma ve kayda geçmedir. Fakat insan her yönüyle mükelleftir."

Yine İlahî emir alan kalemin yazdıkça kesilmesi ya da traşlanması da saygınlık açısından sorgulanmaktadır. Bu minvalde şöyle bir soru yöneltir: "Yüce Allah kaleme yemin edip, "Kaleme ve yazdıklarına yemin olsun..."³² buyurmuştur. Peki niçin yazdıkça ucu kesilir?³³

Şöyle cevap verilir: Burada kastedilen İlahî kalemdir ki, kesilmeye muhtaç değildir. Halbu ki, insanın kullandığı kalemin ucu bozulduğundan düzeltilmesine ihtiyaç vardır. Nitekim kömürleşen mum fitili daha parlak yansın diye kesilir."

İbn Mukaffa'dan kalemle ilgili gelen rivayet şöyledir:

"Kalemler değerli ve akıllı insanların binek taşlarıdır. Kalem, insanın parmak uçlarının beyan ve ifadesidir. Bütün işlerin kıvamı ve mülkün devamı iki şeyle gerçekleşebilir. Biri kılıç, biri de kalemdir. Ancak kalem kılıçtan daha değerlidir."

c. Yazının icadı

Müellif yazının icadı ile peygamberler arasında bir bağ kurmaktadır. Belirttiğine göre hattı ilk kullanan, insanlığın ilk atası Hz. Âdem Safiyyullah'tır. Yazıyı bir tür pişmiş çamur üzerine yazmıştır. Tufandan sonra oluşan topluluklar onun yazılarına rastlamamıştır. Bazı bilginlere göre, ilk

³² Kalem, 68/1-2.

³³ Nefeszâde, *Feddâli'l-Hat ve'l-Kitâbe*, vr. 6.

defa yazı yazanın İdris (a.s.)'dir. Celâleyn Tefsiri'nde "... Kalemle öğretti." ayeti tefsirinde "İlk defa yazı yazan İdris (a.s.)'dir." diye zikrolunur.

Bazılarına göre ise ilk yazı yazan şahıs Hud (a.s.)'dir. Bazıları ise Hz. Âdem (a.s.)'e 21 sahife nazil olmuştur. En doğru olan, yazı yazma işinin bizzat Cenab-ı Hakk'ın feyzi ve ilhamı ile kazanıldığıdır. Müellifin bu açıklamaları arasında bir netlik olmasa da, yazının insanoğlu tarafından kullanımında vahyin önemli bir yardımı olduğu anlaşılmaktadır.

Nefeszâde Arapça'nın yazımına ilişkin de bazı bilgiler serdetmektedir. İbn Abbas (r.a.)'dan rivayetle, "Arap yazısını ilk önce kullanan üç kişi vardı. Tayy ile Bevlân kabilesinden olup Enbâr şehrine yerleşmişlerdi.

Bunların ilki Mirâr'dır ki harflerin şekillerini kullanmıştır. İkincisi Eslem'dir ki, harfleri bölümleyip alfabe haline getirmiştir. Üçüncüsü Amır olup, harflerin noktalarını belirlemiştir. Ondan sonra bu ilim Mekke'ye nakledilip öğrenildi ve diğer yerleşim alanlarına da yayıldı.

Cevheri de şunu nakletmektedir: "İlk defa harflerin şekillerini belirleyenlerin Tasım kabilesinden birkaç kişidir. Bu konuda bazıları altı kişinin harfleri icad ettiğini ileri sürerler. Tasım kabilesinden olan Adnan b. Üded yanında yetişmişlerdi. Bunlar Ebced, Hevvez, Huttî, Kelemen, Sa'fes, Karaşet isimlerini taşıyordu. Harfleri, kendi isimlerinde geçen seslerden oluşturdular.³⁴

Nefeszâde bu isimlerin sembolik olarak bazı anlamlar yüklendiğini ifade etmektedir. Buna göre zikrolunan altı kelimenin arş-ı âlâda nur ile yazıldığını ve "arşa ait kelimeler" olduğunu İmam Cafer, İbn Abbas'tan rivayet eder.³⁵

Ebced: Hz. Âdem itaatı bozunca yasak ağaçtan yemek istedi.³⁶

Hevvez: Ayağı kaydı günah işledi de gökten yere indi.³⁷

Hutti: Günahının affedileceği bildirildi.³⁸

Kelemen: Yasak ağaçtan yedi ise de, tevbesi kabul edildi.³⁹

Sa'fes: İsyan ettiği için naim cennetinden sürgüne gönderildi.⁴⁰

³⁴ Denildiğine göre bu terkipler ile Arap harfleri bitmiyor. Onun için bunlara "se'haz ve ..." terkipleri de eklenmiştir. c. III, s. 13.

³⁵ vr. 7.

³⁶ Ebâ Âdemu et-tâ'ate ve vecede/veka'a olmalı/ fi ekli's-şecereti.

³⁷ Zelle fehevâ mine's-semâi ile'l-arz.

³⁸ Huttat anhu hatâyâhu.

³⁹ Ekele mine's-şecerati ve münne aleyhi bi't-tevbeti.

⁴⁰ Asâ fe'ührice mine'neimi ile'n-nekdî.

Karaşet: Âdem (a.s.) suçlu olduğunu ikrar edip cezadan kurtuldu.⁴¹

Bir kısım bilginlere göre bu ifadeler Medyen krallarının isimlerindendir.

Hafs b. Attab şöyle diyor: Bunlar Cin taifesi krallarının isimleri olup, Hz. Âdem (a.s.)'dan önce yeryüzünde yaşamışlardır. Sonra bu isimler Araplar arasında yayılmıştır.

Bazıları da şöyle der: Hz. İsmail'in oğullarından NEFİS ve NASR ile TEYMA ve DÜME bir kitap yazıp tamamını satırlar halinde toplamışlardı. Sonra buradaki harfleri tek tek ayırdılar.

Hişam b. Muhammed de babası Muhammed'den şöyle nakleder: "....Âlimlerden bana anlattılar ki, Arap yazısını ilk kullanan şahıs, Kinâne kabilesindendir."

Sîret-i İbn Hişam'da, Arap yazısını ilk kullananın, Himyer b. Seb'a olduğu yazılıdır. Öyle ki, bu harf bilgisi ona rüyasında öğretilmiştir.

İmam Süheylî "Kitâbü't-Ta'rif" adlı eserinde demiştir ki; "En doğru görüş, Ebu Ömer b. Abdilberr tarafından rivâyet edilendir ki, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e dayandırarak anlatılır: "Lisân-i Arabî üzere ilk yazı yazan Hz. İsmail (a.s.)'dir."

İbn Abbas (r.a.)'a sordular ki: "Harfleri ve yazmayı nereden öğrendiniz?"

Şöyle cevap verdi:

"Bize Harb b. Ümeyye öğretmiştir."

"Peki Harb kimden öğrendi?" diye sordular:

"Yemen tarafından ansızın birisi gelip ona öğretti" dediler.

Hız. Hûd (a.s.) da yazı yazmayı öğrenmiştir.

Ebû Amr ed-Dânî "Kitâbü't-Telbiye Ale'n-Nukat" adlı eserinde şöyle zikreder. "İlk defa, Yemen'de Ebû Süfyân b. Harb'ın amcası Ebû Süfyân b. Ümeyye tarafından, ona da Hire'li biri öğretmiştir."

Ebû Süfyân b. Harb'ten Ömer b. el-Hattâb ve Kureş'ten de bir topluluk yazı yazmayı öğrenmişti. İslamiyetin geldiği sırada, sahabeden en az on kişi okuma yazma biliyordu.

Sa'd b. Zü'râre, Münzir b. Amr, Übey b. Ka'ab, Zeyd b. Sâbit (r.a.) Arap yazısını ve İbranceyi yazıp okurlardı. Ayrıca Rafi b. Malik, Useyd b. Hudaýr, ... Hız. Osman, Hız. Ali en seçkin ve başta gelenlerdi.

⁴¹ Ekarra bi'z-zenbi fe'emine'l-ukûbete.

2. Kâğıt Aharı ve Katiplere Gerekli Teknikler ve Yöntemler (Der Beyân-ı terbiye kerden Karâtis-u Esbâb-ı küttâb-ı Enîs)

Bu ikinci kısım ise eserin asıl önemli bölümünü teşkil eder. "Der beyânı..." başlığı ile aharlar ve bunların hazırlanması, kalem ve mürekkep çeşitleri –özellikle Türk mürekkebi, is (dûde)– bunların i'mali ve kalemtraş ve diğer âletler hakkında kıymetli bilgileri kapsamaktadır.⁴²

Öncelikle güzel yazı yolunda yolculuk edenler, "önce tavanı yap sonra nakışla" sözü gereği üzerine yazı yazılacak malzemeyi hazırlamalıdır. Aynı zamanda yazıyı oluşturmada gerekli malzemeleri de tam olarak bilmelidir. Bunun için hattat olacıklara tahsil yolu görüldüğü gibi, bir mürşid-i kâmil/üstât de gerekir. Nitekim bir Arapça şiirde şöyle denilmiştir.⁴³

إذا شئت أن تخطي بحسن كتابة ومرتبة في العاليمين تزين
تخير ثلاثا واعتمدها فإنها علي بهجة المريح تعين
مدادا وطرسا محكما وبراعة إذا اجتمعت قرت بهن عيون
ولا بد من شيوخ يريك شخوصها يساعد في إرشادها ويعين
ومن لا له شيخ وعاش بعقله فذاك هباء عقله وجنون

"Güzel yazı yazmak ve halk arasında mertebe ve paye ile muhterem olmak istersen,

Üç şey seç ve onlara dayan, çünkü bu üç şey yazının güzelliğine yardım eder

Üçten birisi mürekkep, birisi sağlam kâğıt, üçüncüsü kâğıt kalemidir. Bu üçü bir araya gelirse bunların sayesinde gözler aydınlanır.

İnsan sevinç duyar. Bu üç şey elde edilmekle beraber bir de üstât lazımdır ki, Sana yazıda harflerin şekillerini gösterebilirsin ve onları sana tanıtmaya yardım etsin.

Üstad edinmeyerek kendi aklıyla iş görmek, akıl kıtlığından ve delilikten ileri gelir."

Hüsn-i hat sahasında ve güzel yazma konusunda gerekli araçların niteliğinin ne kadar önemli olduğunu Mir Ali Herevî'nin dört beyitlik bir Farsça şiiri şöyle ifade eder:

Ey yazı yolunda hayatını feda eden zât

⁴² Nefes-zâde İbrahim, *Feddâilî'l-Hat ve'l-Kitâbe*, vr. 26.

⁴³ Nefes-zâde, *Feddâilî'l-Hat ve'l-Kitâbe*, vr. 26.

Şu ince sözü benden dinle ve kalp huzuruyla rahatla
Beş şey var ki bir araya gelmedikçe hattat olmak akıllılar yanında muhaldir

Birincisi; dikkat yeteneği; ikincisi, yazı işinden anlamak; üçüncüsü, elde kuvvet; dördüncüsü, emek çekmek; beşincisi, yazı için lazım gelen kâğıt, kalem ve mürekkebin mükemmel surette mevcûdiyetidir

Eğer bu beşten dördü bulunup da yalnız birisinde bir kusur olacak olursa, Yüz sene çalışsa bu çalışma hiçbir fayda sağlamaz

Yazar, bu bölümün devamında, hüsn-i hattın en önemli malzemesi olan kâğıdın hazırlanışını (ahar) tarif etmektedir.

Bir örnek verelim: "Önce beyaz şap, havanda iyice dövülür. Yeterli su ile kaynatılır. Küçük bir tekne içine dökülüp, hiç soğutmadan ilaçsız kâğıtları tek tek bu sudan geçirmek gerekir. Daha sonra ıslanan kâğıtlar gölge bir yerde kurumaya terk edilir.

İkinci işlem olarak bir miktar kaynar suya bir avuç ezilmiş nişastayı dökerek iyice kaynatmak gerekir. Bu malzemeyi küçük bir tekne içine aktarıp, önceden şaplanan ve kurutulan kâğıtlar bu karışımdan geçirilir ve gölgede yeniden kurutulur.

Üçüncü işlemde ise bu kâğıtlara mührü uygulaması yapılır. Ancak kâğıtların kalitesi ve güzelliği bekleme süresi ile orantılıdır."⁴⁴

3. Fî Ahvâli'l-Midâd ve'l-Kalemi'n-Nekkâd (Mürekkep ve Kalem Hazırlama)

Bu ikinci bap, hüsn-i hatta kullanılan mürekkebin ve kalemin hazırlanışı ile kalemlerin açılması ile ilgilidir.

Burada is çıkarma işlemi önem arz eder. Bunun için yüz dirhem halis bezir yağı, birkaç tane toprak çanak içerisine doldurulur. Rüzgâr almayan bir yerde ağızlarına kadar toprağa gömülürler. Serçe parmağı kadar fitillerle yakılırlar. Üzerlerine kapak şeklinde birer çanak yerleştirilir. Yanma işlemi bitince kapaklarda oluşan is, tavuk kanadıyla geniş bir kâğıt üzerine süpürülür. Aynı işlem tekrarlanarak, is miktarı çoğaltılır.

Oluşturulan bu is (dûde), iki üç kat sünger kâğıdına sarılıp ekmek hamuru içine kapatılır ve pişirilir. Böylece bezir yağından oluşan is, mürekkep yapmaya hazır hale gelir. Elde edilen bu dûde, bal kıvamındaki

⁴⁴ Nefeszâde, *Fedâilî'l-Hat ve'l-Kitâbe*, vr. 26-29a.

Arap zımkı içine iyice karıştırılarak bir havanda on bin kere dövülür. Elde edilen karışıma belirli ölçüde mazı suyu, zac-ı Kıbrıs (göztaşı) ve bir miktar demir pası dökülerek iyice kaynatılır. Mürekkep şerbeti elde edilmiş olur.

Bu şerbetin üzerine havandaki düdeden bir hafta süreyle eklemeler yapılır. Ardından gül suyu, zağferan suyu ve mersin ağacı meyvesinin suyu ilave edilip iyice karıştırılır. Özel bir süzgeçten geçirilerek, bir cam şişede muhafaza altına alınır.⁴⁵

Daha sonra kalem ve kalemtraşın, güzel yazı için ne kadar önemli olduğu örneklerle anlatılmıştır: Yazı yazan kişinin en az iki kalemtraşı olmalıdır. Biriyle kalemi açar, diğeri ile kalemin ucunu keser. Fakat kalem ve yazıya hürmeten açılan kalem ve kesilen uçlardan oluşan yongalar bile koruma altına alınır. Ayak altına atılmaması prensip haline getirilmiştir. Bu konuda Hz. Ali'nin şu sözü önemlidir: "Koyun sürüsü arasından geçmedim. Kalem yongasının üzerine oturmam. İç giysimi ayakta giymedim. Öyleyse bu sıkıntı ve elem bana nereden geldi?"⁴⁶

Bu ifadelerle göre, yazı işleminde kullanılan her araç ve gereç gibi malzeme artıkları bile saygın bir anlam taşımaktadır. Bu konuda en ufak bir ihmal veya duyarsızlık edep dışı sayılmıştır.

Sonuç

17. yüzyılda yaşayan ve "Hüsn-i Hat" ile ilgili yetkin bir eser yazan NEFESZADE İBRAHİM, bu alanda kültür tarihimizin ilklerindendir. "Gülzâr-ı Savâb" diye bilinen bu önemli eserinin orijinal adı, "Kitâb-ı Küttâbiye ve Risâle-i Midâdiye ve Kırtâsiye"dir. IV. Murad Han'a takdim edilen müellifin bu eseri, çok sayıda çoğaltılarak ilgililerin istifadesine sunulmuştur. Bugün özellikle Süleymaniye Kütüphanesi'nde değişik zamanlarda yazılan nüshaları yer alır. Tanıttığımız bu esere 1737'de zeyl olarak Eyüplü Suyolcuzâde Mehmet Necib Efendi tarafından yazılan "Devhatü'l-Küttâb"ın önsözünde başka eserinin de olduğu bilgisi vardır.

Bu tanıtımda Süleymaniye Kütüphanesi Hafid Efendi Bölümü, 292 numarada kayıtlı, 32 varaktan oluşan nüsha esas alınmıştır.

Üç bölümden oluşan bu eserin ilk kısmında, yazı ve güzel yazı yazmanın tarihsel önemi ele alınmıştır. İkinci bölümde yazı için lazım olan kâğıdın

⁴⁵ Nefeszâde, *Fedâilü'l-Hat ve'l-Kitâbe*, 29b-31b.

⁴⁶ Nefeszâde, *Fedâilü'l-Hat ve'l-Kitâbe*, vr. 31b.

hazırlanması ve kâtiplere gerekli teknik ve yöntemlere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, mürekkep ve kalem hazırlama konusu ele alınmıştır. Bugün bile konuyla ilgilenenlerin azami surette yararlanabileceği bilgiler vardır.

Kaynakça

- Arslan, Mustafa, "*Amasyalı Hattatlar*", Turkish Studies IPFL, Volüme 2/4, Fall 2007.
- Nefeszâde İbrahim b. Mustafa, *Gülzâr-ı Savab*, Haz. Kilisli M. Rifat, İstanbul, Güzel Sanatlar Akademisi, 1938.
- Nefeszâde, İbrahim b. Mustafa, *Fedâilî'l-Hat ve'l-Kitâbe*, Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, vr. 4.
- Müstakîmzade, Süleyman Sadeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, naşir İbnülemin Mahmud Kemal, Ankara, Türk Tarih Encümeni, 1928, s. 46.
- Nuhoglu, Hidayet Yavuz, "*Güzâr-ı Savâb*", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), XIV, 260.
- Serin, Muhittin, "*Nefeszâde Seyyit İbrahim Efendi*", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), XXXII, 523.
- Suyolcuzâde, *Devhatü'l-Küttâb*, haz. Kilisli M. Rifat, İstanbul, Güzel Sanatlar Ak. Neşr., 1942.